

Bazı Güney ve Doğu Avrupa Geçiş Ekonomilerinin Mali Reformlarının Karşılaştırması

Comparison of Fiscal Reforms in Some South and East European Transition Economies

Asst. Prof. Dr. Funda Diril (Dokuz Eylül University, Turkey)

Abstract

The aim of this paper is to compare fiscal reforms of some of the transition economies in Balkans including The Republic of Macedonia. Since 1990's former planned economies, which are in the process of economic transformation into market economy have carried out several reforms. During this economic transformation process both the effects and the results of these reforms vary according to the difference between the needs of structural change in each country. In this study, some of the selected transition economies in Balkans are analyzed: Some of the recent members of European Community in Balkans and The Republic of Macedonia are examined in comparison. Analysis of fiscal reforms of these transition economies are evaluated in several headings in reference to the macroeconomic statistics created by international organizations such as OECD, EC and IMF and policy suggestions are proposed accordingly. The government deficit, government debts and tax policy are the significant part of these reforms. Several strategies are implemented in developing support systems for competitive environment and private ownership. Economic shrinkage, current account deficit, low foreign capital and government deficit indicate economic weakness in these countries. The Czech Republic, Bulgaria, The Republic of Macedonia, Romania and Hungary face fiscal problems such as economic shrinkage, debt service and government deficit during the transition process. As being the candidate country for European Union accession; The Republic of Macedonia is approaching to the Maastricht Criteria and has better outcomes in public debt compared to the other countries given above.

1 Giriş

Çalışmamızda, Güney ve Doğu Avrupa üye ve aday ülkelerin yapısal dönüşüm sürecinde mali reformlarına ilişkin karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır. 1990'ların başında yapısal dönüşüm yaşamlarının ardından, ekonomik ve sosyal hayatta başarıyı sağlamak için sürdürülebilir bir mali yapıya ihtiyaç duyan ülkelerin küresel krizin de dahil olduğu dönemler itibariyle ekonomilerine yansıyan etkiler değerlendirilmiştir. Kamu mali disiplin öncelikli olmak üzere, piyasa ekonomisine geçiş sonrası ekonomik büyüme ve kalkınma, kaynakların etkin kullanımı, istihdamı artırma gibi önemli temel ekonomik hedefler çerçevesinde karşılaşılan sorunlar irdelenmiştir. Ekonomik ve mali kurumların yeniden yapılandırma çalışmaları sürerken, kamu harcamaları, borçlanma, bütçe açıkları ele alındığında, her ülkenin kendine özgü farklı sorunları olduğu görülmüştür. Günümüz itibariyle izlenen mali politikalara rağmen ekonomik ve hukuksal belirsizlikler ve risklerin devam ettiği izlenerek çalışma konumuz ülkeler için önerilerde bulunulmuştur.

2 Seçilmiş Güney Avrupa Ülkelerinin Temel Ekonomik ve Mali Veriler Çerçevesinde Küresel Krizin Etkilerinin Değerlendirilmesi

İnceleme konusu ülkeler öncelikle temel makroekonomik göstergeleri ve ülkelerin küresel krizin etkisinde karşılaştıkları durumlar ele alınmaktadır. Daha sonra ülkelerin mali durumları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

2.1 Çek Cumhuriyeti

1989'da Çekoslovakya serbest piyasa ekonomisine dönüş yapmış, 1 Ocak 1993 tarihinde ülke Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olmak üzere iki ülkeye ayrılmıştır. Geniş çaplı ekonomik reformlar ile Çek Cumhuriyeti Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Birliği'ne katılmıştır (The Economist Intelligence Unit, 2011). Çek ekonomisi, küresel krizin etkisi ve ihracat talebindeki keskin daralmanın da sonucu olarak, uzun bir dönemden sonra ilk defa 2008 yılı son çeyreğinde küçülmeye başlamıştır. 2008 yılında büyüme % 2.1 ile sınırlı kalmıştır. 2009 yılında % 4.1 oranında ekonomik daralma göstermiştir. Ekonomik büyümeye ilişkin makroekonomik istikrar, ülkenin dış ticaret yapısındaki köklü değişiklik, vasıflı iş gücü ve uygun yatırım ortamının oluşması yanında doğrudan yabancı sermaye girişinin büyümeyi sağlayan avantajlar olduğunu görmekteyiz. Ekonomi son üç yılda ortalama % 6'nın üzerinde büyümüştür (Bektaşoğlu, 2011).

Çek ekonomisinde büyük payı bulunan Alman ekonomisi ile ihracatının % 83'ünü gerçekleştirdiği AB ülkelerindeki ciddi talep daralması etkili olmuştur. Dış ekonomik koşullardan etkilenmesi sonucu olarak da büyüme oranı düşmektedir. Büyüme hızındaki yavaşlama işsizliği de beraberinde getirmektedir. Ekonomideki belirsizlikler reel sektörü tasarruf tedbirleri almaya zorlamaktadır. Ülkenin temel sorunu kamu harcamalarından

dolayı sürekli artan borçlar ve bütçe açığı olduğu gözlemlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2001; Central Intelligence Agency, 2014). Mevcut reformlara rağmen, sağlık ve sosyal güvenlik reformlarının hala gerçekleştirilmemesine bağlı olarak, bütçe açığının, ülkenin uzun dönemli ekonomik istikrarı ve AB kriterlerine ulaşılması açısından bir tehdit olduğu değerlendirilmektedir (Bektaşoğlu, 2011). Çek cumhuriyeti incelenen ülkeler arasında kişi başına düşen GSYİH oranı bakımından 2201-2012 yılları arasında en iyi ülke konumundadır. Küresel krizden ekonomik altyapısının güçlülüğüne de bağlı olarak diğer bölge ülkelerine göre en az düzeyde etkilenmiştir Ancak yine de krizin etkileri ve ekonomideki riskler devam etmektedir.

2.2 Bulgaristan

Bulgaristan, bağımsızlığını kazanmasının ardındaki ilk yıllarda 1989 sonrasında ciddi yönetim sorunları yaşamıştır. Ekonomisini büyük çapta Almanya'ya endeksleyen Bulgaristan, 1997 IMF ile anlaşarak başlattığı reformlarla, gerekli özelleştirmeler yapmıştır. Bulgaristan da makroekonomik ve mali istikrar bakımından, 2008 yılı GSYH'nin reel büyüme oranı - 6,0%, yıllık enflasyon değişim oranı - 7,8%, işsizlik oranı - 6,3%, son 5 yıl için bütçe fazlası 3,0% olup döviz riski bulunmayıp, sabit BGN (Bulgar Levası) – EURO döviz kuru pozisyonundadır. Sabit kur sistemine geçen ülkenin, enflasyonu ve bütçe açığını da kontrol altına aldığı görülmüştür (Taylan, 2011). 1992-2001 yılları arasında ülkeye yapılan toplam yabancı yatırımın yaklaşık %32'si,(1,448 milyon dolar) özelleştirme uygulamaları neticesinde sağlanmıştır (Karagöz, 2009). Küresel mali krizin etkisiyle iç ve dış ticaret hacmi, yatırımlar azalmış tüm sektörlerde hissedilecek şekilde ekonomide daralma olmuştur. Bulgaristan'ın 2007 yılında AB üyeliğiyle birlikte ekonomik performansının arttığı görülmektedir. Ülkede yatırımların artmasına rağmen ücretlerdeki düşüklük, üretim artışında yavaşlama, artan rekabet ortamında güç kaybına sebep olmuştur (Economic Intelligence Unit, 2011).

Ülkede makroekonomik dengesizlikler yanında dış ticaret açıkları ve kurumlardaki yapısal sorunlar ile, Bulgaristan tam da AB ye katılma dönemine denk gelen ekonomik kriz sırasında birçok dengesizliğin biriktiği bir dönem tecrübe etmiştir. Yüksek yabancı sermayenin içe akışı ekonomideki aşırı ısınmaya ve sabit varlık değerlerinde devamlı bir artışa neden olmuştur. 2009 ve sonrası cari durum düzelse de dış borç stoku yüksek seyretmiştir. Dış borçlarda daha çok azalma için sürdürülebilir dış rekabet gücü ve yüksek ihracat performansı gerekmektedir. Kısa ve orta vadede bazı sektörlerdeki yatırım ve büyüme sınırlı kalmıştır (Central Intelligence Agency, 2014). Ayrıca iç piyasadaki daralma potansiyel büyümeyi de olumsuz etkilemiş, İşsizlik hızla artmıştır. Özellikle aktif iş gücü piyasası ve beşeri sermayeye ilişkin politikalar da uzun süre gelişme kaydedilememiştir. Büyük dış borçlar ekonomide kırılmalığa sebep olmaktadır. Maliyet rekabeti çok önemli bir konudur. Özellikle öncesinde cari bütçe açığı yüksek olan ülkeler için önemlidir. Bulgaristan, Macaristan gibi dış sürdürülebilirliğini koruması gereken ülkeler için veya ihracat payları düşen ülkeler için borç yapısı büyük önem arz etmektedir (European Commission, 2011).

Kurumlar Vergisi	% 10	Toplam vergi gelirleri/GSHY(%) - 2011	26.9
Katma Değer Vergisi	% 20	Dolaylı vergi gelirleri - 2011	54.2
Gerçek Kişilerin Gelir Vergisi	% 10	Direk vergiler/Toplam vergiler(%) - 2011	18.9
Sosyal Güvenlik Vergisi	% 28,5	Direkt vergi gelirleri/GSYH(%) - 2011	5.2
Stopaj Vergisi	% 15	Dolaylı vergi gelirleri/GSYH(%) - 2011	14.8

Tablo 1. Bulgaristan Vergi Gelirleri Ve Oran Yapısı, Kaynak: KPMG, taxrates. cc, Eurostat 2012.

Bulgaristan, Güney ve Doğu AB ülkeleri içerisinde vergilendirme konusunda en fazla uyum çalışmaları gösteren ülke durumundadır. Ülkede, istihdam amaçlı düşük vergileme, teknoloji alanında, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde reel sektöre ciddi anlamda vergi kolaylıkları sağlanmaktadır (European Commission, 2011).

Bulgaristan'da 1995 sonrasında GSYH payı olarak vergi gelirleri düşük tutulmuştur. Küresel krizin ardından 2009'da tüm vergilerin oranı düşmüştür. 2011'de vergi gelirleri/GSYH %27'ye ulaşmıştır. Dolaylı vergilerin GSYH payı Avrupa ortalaması %13.4'e yakınlaşarak Bulgaristan 5.sırayı almıştır. Direkt vergilerin GSMH oranı Avrupa ortalamasına göre düşük görülmektedir. Sosyal güvenlik katkılarının payı son yıllarda azalmaktadır. Son 10 yıl itibarıyla vergi stratejisine bakıldığında, direkt vergilerin azaldığı indirekt vergilerin artırılması önünde olmuştur (Eurostat Statistical Book, 2012). Bulgaristan'da vergi mevzuatına bakıldığında, işlenmemiş tarım ürünlerinde indirim, emlak vergisi istisnasına yönelik eşğin azaltılması, taşıtlarda ÖTV'nin kaldırılması denizcilere yönelik teşvikler ve iş bulmaya yönelik vergi kolaylıkları görülmektedir. Diğer yandan, elektrik, kömür ve sigaradaki ÖTV'nin artırılması, kumar ve piyango kazançlarının vergilendirilmesi, lüks tüketime ilişkin vergilerin artırılması yönünde vergi önerilerinin olduğu görülmektedir (Bakar ve Tokatlıoğlu, 2012). Ülkede yasal düzenlemeler ile vergi oranlarında yapılan azalış ile küresel krizin etkisi sonucu vergi oranlarındaki azalış arasında ilişkili bulunmamaktadır. Dış ticarete oluşan açık, katma değer vergisinde yapılan %20 oran artışı ile karşılanmak üzere bir vergi düzenlemesine gidilmiştir (Eurostat Statistical Book, 2012).

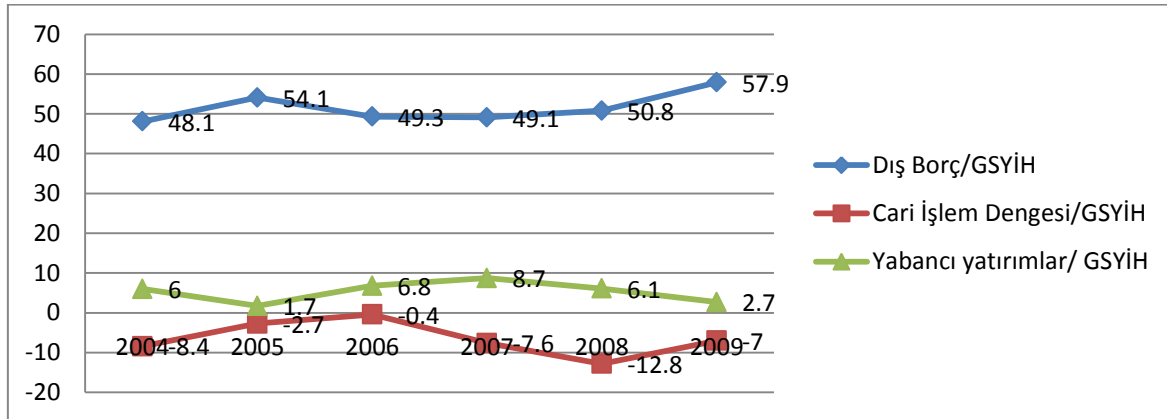
2.3 Makedonya

2000 yılında yüzde 4.5 oranında büyümüş olan Makedonya ekonomisi, iç istikrarsızlıklardan son derece olumsuz etkilenmiş, mali yapı ve ödemeler dengesi bozulmuş, reform sürecinde bir duraklama yaşanmış ve

GSYİH, yüzde 4.5 oranında küçülmüştür. Buna rağmen enflasyonun kontrol altında tutulabilmesi ve döviz kurunun istikrarını koruması olumlu olarak değerlendirilmektedir. İlerleyen yıllarda ise Makedon ekonomisinin hızla toparlandığı görülmektedir. İç koşulların istikrar kazanması, bölgesel ekonomilerin gelişmesi ve hizmet sektörünün güç kazandığı görülmüştür (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2011).

2008 yılı sonunda başlayan ve 2009'da dünya ülkelerinin neredeyse tümüne etki eden küresel ekonomik ve mali kriz Makedonya'da çok etkili olmamıştır. Bunun nedeni, Makedon ekonomisinin ve özellikle finans piyasasının küresel ekonomiye henüz entegre olamamasının sağladığı avantajdır. Bununla birlikte Makedonya ekonomisinin, 1991'de ülkenin bağımsızlığını kazandığı dönemlerdeki ekonomik büyüklüklerine ancak ulaşmakta olduğu da dikkat çekicidir (Görgün, 2011). Sınai üretimdeki (özellikle demir-çelik sektöründe) artış ve düşük faiz oranları sayesinde artan yatırımlar, büyümenin itici gücü olmaktadır. Bununla birlikte yatırım ortamının istenen seviyeye gelmemiş olması ve uygulanmakta olan sıkı mali politikalar büyümenin hızını kesen etkenler olarak görülmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2011). 2009 yılı genelinde küresel krizin etkisiyle Makedonya ekonomisinde negatif büyüme görülmüştür. Planlı bir kalkınmadan ziyade kısa sürede gerçekleştirilecek hedefler izlenmiştir. Ülkede kuvvetler ayrılığı prensibinin işlememesi sonucunda yargı kararlarına güven duyulmaması ve yönetimde eksikliği görülen şeffaflık gibi sorunlar nedeniyle özellikle turizm sektöründe yabancı yatırımcı çekilmesi konusunda büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Buna rağmen, ülkede kriz dönemi sonrası yıllarda makroekonomik düzeyde başarılar da elde edilmiştir. Enflasyon 2011'de %3,9 olarak gerçekleşmiş, kamu bütçe açığı da sadece GSYİH'nin % 2,5 olarak gerçekleşmiştir. Para birimi sabit ve Euro'ya karşı istikrarlı kalmıştır. Ancak, 2012'de yaşanan Avrupa Bölge krizi ülkeyi ciddi şekilde etkilemiştir. 2011 yılında GSYİH'da % 2,9 oranında büyüme kaydederek, güneydoğu Avrupa ülkeleri arasında en güçlü performansı gösteren ülke, 2012'nin ikinci yarısından itibaren düşüşe geçmiştir. İhracat talebinde daralma, yabancı yatırımlarda düşüş ve iç sermaye akışı talebinde yaşanan gerileme ülkenin büyüme hedeflerini de etkilemiştir (Balkansiad, 2010).

Ağır işleyen bürokrasi, sıkça değişen mevzuat ve güven duyulmayan yargı sistemi, olası yabancı yatırımcıların Makedonya'da gerçekleştirilmeyi öngördüğü yatırım kararlarını bir kez daha değerlendirme gereği duymalarına neden olabilmektedir. Bununla birlikte, bölgedeki diğer ülkeler ile benzer sorunlar ve iş kültürü içinde olan, Makedonya'nın genel olarak diğer bölge ülkelerinden daha iyi durumda olduğu belirtilmelidir. Yasal ve düzenleyici çerçeve oldukça müsait olmakla birlikte, rüşvet, bürokrasi alanındaki sorunlar ve kurumlararası iletişim eksikliği ve kanunların uygulanmasındaki endişeler yerli ve yabancı yatırımcıları tedirgin eden hususları oluşturmaktadır. Kurumsal kapasite eksikliklerine rağmen, birçok değişiklik yasalarla düzenlenmiş ve uygulamaya alınmıştır (Pulat, 2013).

Şekil 1. Makedonya Temel Makroekonomik Göstergeler Kaynak:
Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu

Makedonya Cumhuriyeti'nde doğrudan vergiler (kurumlar vergisi, kişisel gelir vergisi, emlak vergisi) ve dolaylı vergiler (KDV ile ÖTV) uygulanmaktadır. 1 Ocak 2008 yılında Makedonya tüm vergiler için %10'luk bir düz oran uygulanmıştır. Kurumlar ve gelir vergisi oranlarında Avrupa'daki en düşük vergi oranına ulaşılmıştır. Taşınmaz mallar, güvenlik harcamaları ve iştirakler kişisel gelir vergisinden muaf tutulmuştur. Emlak Vergisi %0,1-0,2, gayrimenkul satış vergisi ise %2-4 gibi çok düşük oranlarda uygulanmaktadır (Balkansiad, 2010). Ülke ekonomisinin hemen her alanının ciddi olarak modernleştirilmesi, geliştirilmesi ve özellikle bürokrasi ve özel sektörde hakim olan ağır iş kültürünün profesyonelleştirilmesi yönündeki ihtiyaç devam etmektedir. Kamu bürokrasisi ve yargı sisteminde ciddi aksamalara işaret edilmektedir. Bu anlamda birçok ihalenin ertelenmesi ya da sonra yeniden projelendirmek üzere iptal edilmesi uygulamaları örnek gösterilmektedir (Balkansiad, 2010).

2.4 Romanya

Romanya ekonomisinde 2000'li yılların ortalarında yaşanan kriz sırasında konjonktür yanlısı bir mali politika izlenmiştir. 2009 yılında ekonomide % 71'lik sert bir düşüş ve daralma ile mali durumun kırılganlığını ortaya

çıkarmıştır. Nitekim borçları birleştirme ve iyileştirme çalışmaları ile devletin ciddi bir borç yönetimi başlattığı görülmektedir. 2010 yılında başlatılan mali konsolidasyon ile borçlarda kısa vadesinin uzatılması ve yapılan düzenlemeler sonucu Devlet, yapısal olan bütçe açığını düşürmede hissedilir bir ilerleme kaydetmiştir. 2008’ de bütçe açığı GSYİH’nın %8.5’i iken, 2010 yılında %5.1’e, 2011 yılında ise bu oran %2.8’e düşmüştür. Bununla bütçenin hem gelir hem gideri üzerinde düzenlemeler ele alınmıştır. Kamu çalışanlarının sayısı azaltılmış, maaşlar düşürülmüş, ücret ödemesi sayılan bazı ödemeler (çeşitli bonuslar) iptal edilmiştir (Canagarajah, vd, 2012). Gelir vergisi değişiklikleri sebebiyle nispeten düşük seviyelerde kalan ücret baskısı ve tam zamanlı istihdamdaki yavaş iyileşmenin, enflasyonun düşük seviyelerde kalmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir. 2009’da yaşanan daralmanın ardından, pozitif büyüme kaydedilmiştir. İyileşme güçlü ihracat performansına dayalı olarak da gerçekleşmiştir. İhracattaki artışın, iç talepteki yavaş iyileşme sebebiyle baskılanmış olan ithalat artışını aşacağı ve cari işlemler dengesine olumlu katkısı amaçlanmıştır (Avrupa Komisyonu Ekonomik ve Mali Konular Genel Müdürlüğü, 2011).

Rekabet ve ihracat performansı bazı ülkelerin ekonomik görüntüleriyle doğrudan orantılı olmaktadır. Özel sektördeki finansal yapının yetersiz olması, mali konsolidasyon ihtiyacı, net ihracat düzeyi, ihracata dayalı yatırımlar orta dönemli ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bileşenlerdir. Birim işgücü maliyetler de rekabet ve işsizlikten en çok etkilenen unsur olarak üye devletlerin düzenlemelerinde konu olmaktadır. Avrupa birliği ve Avronun kullanıldığı bölgelerde 2013 yılında konsolidasyon çabaları güçlü iken, 2014 yılında kamu borç oranının artması halinde konsolidasyon hızının azalması beklenmektedir. Konsolidasyon çabaları ve ekonomik iyileşme bütçe açıklarının azalmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu hususta 2013 yılında üye ülkelerin çabaları ve yapısal düzenlemeler kayda değer görülmüştür (European Commission, 2011).

Romanya vergi sisteminde %16’lık düz gelir vergisi oranı uygulamaktadır (KPMG, 2012). KDV oranları ve sosyal sigorta primlerinin arttırılması ile gelirlerde bir artış sağlanmıştır. Yerel yönetim borçları durdurulmuş, merkezi hükümet harcamaları ciddi oranda azaltılmıştır. Orta vadede 2013-2016 yılları arasında bütçenin denge yapısının pozitif olması öngörülmektedir. Konvansiyonel mali dengenin, yapısal bütçe açığından daha düşük olması amaçlanmaktadır. Çünkü ekonomi orta vadede olumsuz bir üretim açığıyla çalışmakta ise de 2012’den sonra ileriye doğru konvansiyonel bütçe açığının GSYİH’nın % 3’ünden düşük olması ile istikrarlı bir büyüme programı sağlanmış olacaktır (Canagarajah v.d., 2012).

2.5 Macaristan

1989 ve 1990’lı yıllarda Macaristan’da siyasi ve ekonomik dönüşüm başarılı bir şekilde gelişmiştir. Bu dönemde kamu mülkiyetinin satışı şeklinde özelleştirme başlatılmıştır. Ekonomide özel mülkiyetin yaygın hale getirilmesinde, sermayenin yetersizliği, ekonomide etkinliğin sağlanması, rekabetin arttırılması, kamu payının düşürülmesi, kamu harcamalarının azaltılması ve yeni iş imkânlarının yaratılması gibi faktörler etkili olmuştur

(Karagöz, 2009). Ancak süreç içinde özel sektördeki yapısal sorunlar ve finansal yetersizlik ve ihracatı canlandırarak ölçüde üretimin olmaması borçlanmaların artmasına sebep olmuştur. Ekonomiye borçların sürdürülebilirliğine ilişkin düzenlemeler için bankaların çalışma ortamlarının geliştirilmesi gerekmiştir. Diğer yandan kamu kesimi yüksek miktarda borçlanmak durumunda kalmıştır. Mali dengesizlik, mevcut iyileştirmelere karşın, zayıflatılmış döviz kuru, zayıf büyüme potansiyeli ve yüksek finansman maliyeti borçların azalmasını engellemiştir. Ülkede orta vadeli amaçlara ulaşılamaması ile birlikte mali dengesizlik ve risklerin devam ettiği görülmektedir (Worldbank CIA Factbook, 2014).

Macaristan’ın ciddi bütçe açıkları bulunmamakla birlikte yapısal dengesi, borç azalışını riske edecek şekilde zayıflamaktadır. Makroekonomik dengesizliklerin politikalar ile düzenlenmesi gerekli görülmüştür. Özellikle uluslararası platformda olan olumsuzluklar nedeniyle zaten kırılğan bir yapıya sahip olan mali sektördeki borçların durumu ve ihracat potansiyeline daha fazla dikkat etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu sayede önemli risklerin ekonomik fonksiyonlar üzerinde bulunan yan etkilerinin azalacağı beklenmektedir (European Commission, 2011).

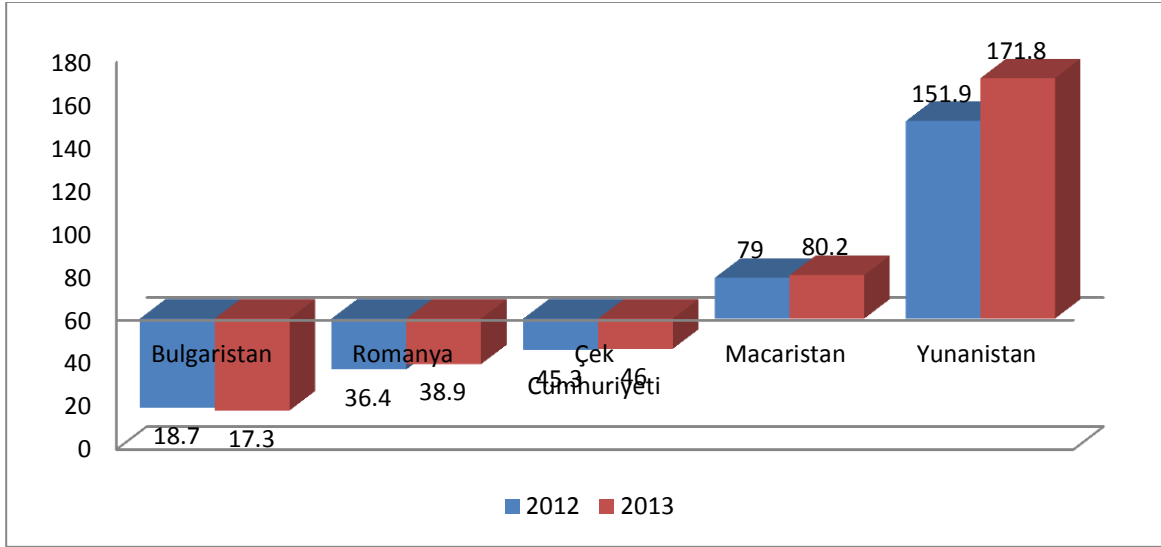
3 Seçilmiş Güney Avrupa Üye ve Aday Ülkelerin Genel Mali Durum Karşılaştırması

AB’nin Mali Kuralı olarak da adlandırılan Maastricht Kriterleri, AB üyesi ülkelerin Avrupa Para Birliği’ne katılabilmeleri için üzerinde anlaşılan açık ve net şartlardır. Bu şartların iki yönü bulunmaktadır. Mali disiplin için gerekli olanlar ile parasal disiplinin sağlanmasına ilişkin şartlardır. Mali disiplin için gerekli olan iki şarta göre, bir ülkenin bütçe açığının GSYH’ya oranı yüzde 3’ü aşmaması, kamu borçlarının GSYH’ya oranının da yüzde 60’tan fazla olmamasıdır. Parasal disiplinin sağlanmasında da üç konu önemli görülmüştür. Enflasyon faiz oranı ve döviz kurları (Dikbaş, 2010). Bu kıstaslar da dikkate alınarak AB’ne üye ve aday olanlar arasında belirlediğimiz ülkelerin mali durumlarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

3.1 Seçilmiş Ülkelerin Kamu Borç Yapısı ve Bütçe Açıklarının Maasricth Kriterlerine Uygunluğu

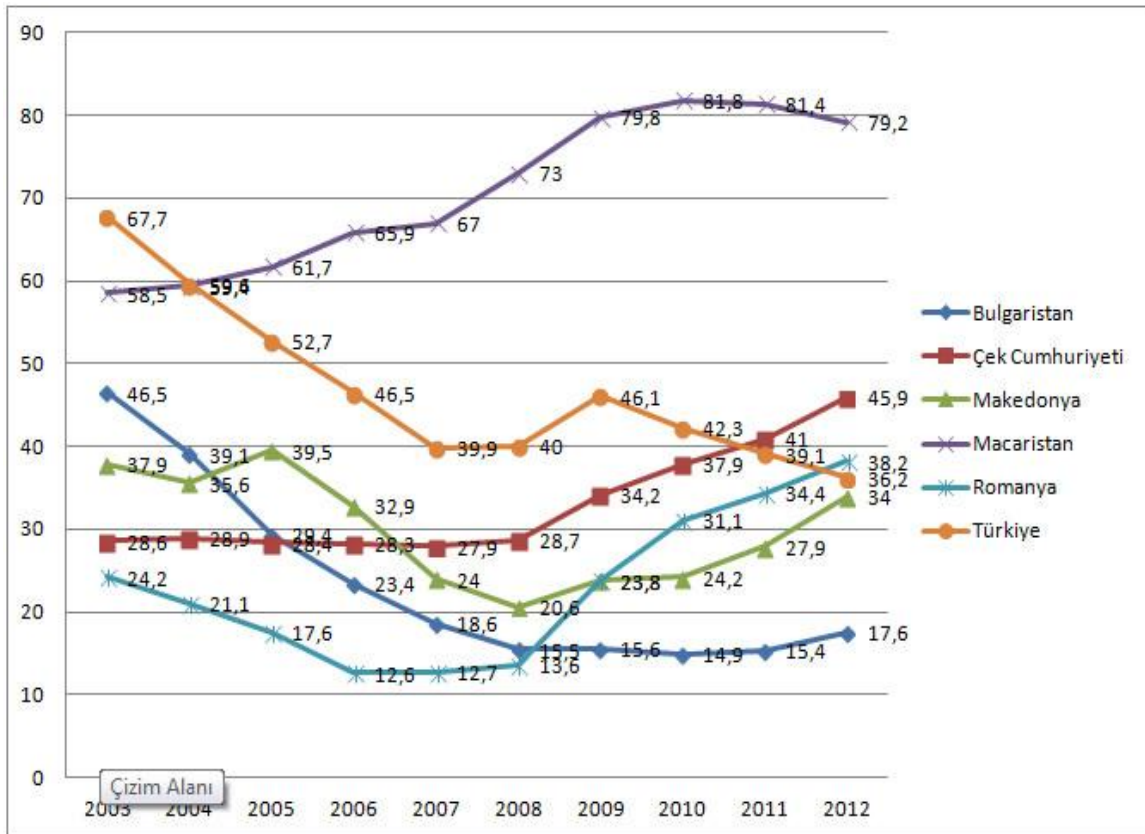
2013 yılı itibariyle Bulgaristan’da kamu borcu GSYİH oranı olarak yüzde 18 düzeyinde olmuştur. Bulgaristan’ın izlediği mali reformlardaki başarısının bir göstergesi olarak 2009-2012 yılları arasında kamu borçlarını kontrol altına aldığı göstermektedir. IMF tarafından yayımlanan 2010 Makedonya Raporunda,

ülkenin ekonomi yönetimine getirilen en ciddi eleştiri dış borçlarla ilgili olmuş ve hükümetin ve özel sektörün 2009 boyunca tehlikeli düzeyde borçlanmaya gittiği belirtilmiştir (balkansiad, 2012).

Şekil 2. Maastricht Kriterlerine göre Ülkelerin Kamu Borçlarının Görünümü, **Kaynak:** Eurostat,2013,(Erişim:2014).

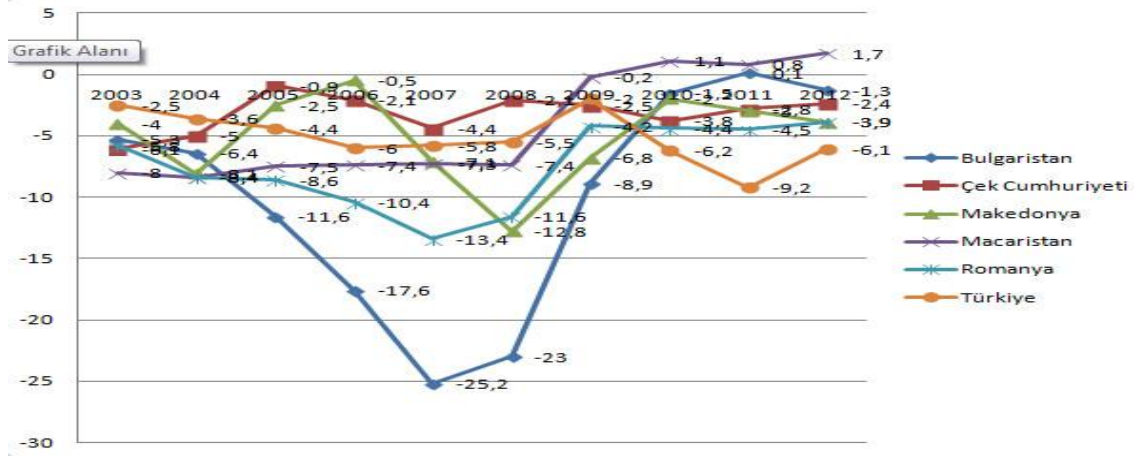
Çek Cumhuriyeti, Romanya ve Bulgaristan Maastricht Kriterlerine uygunluğu sağlarken Macaristan kriterin çok üzerinde borçlanmış, Yunanistan ise üye ülke olarak kriteri çok aşan orandaki borç krizinde olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Kamu Borç Stoku/GSYİH (%),2003-2012, **Kaynak:** Knoema, IMF,2013,(Erişim:5.1.2014)

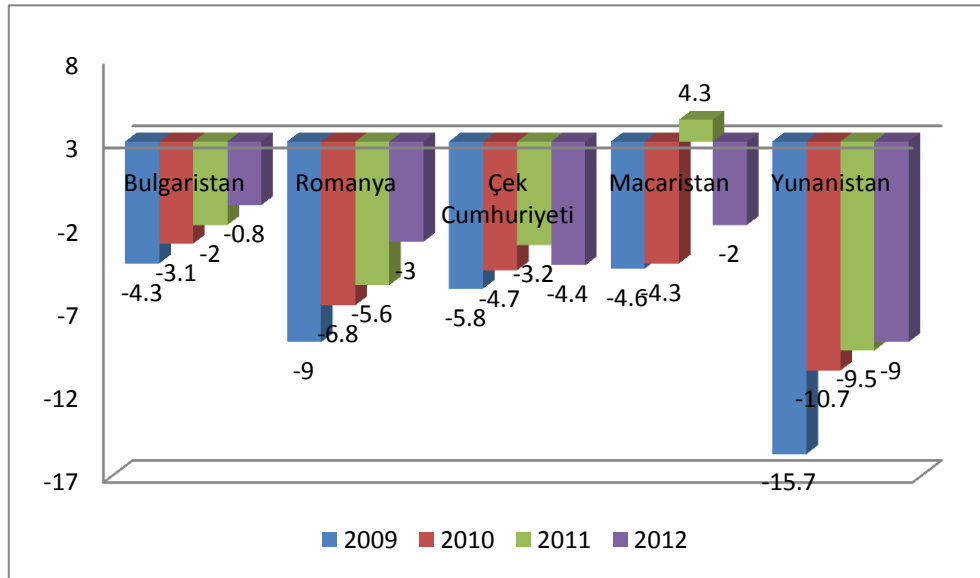
Şekil 3 de AB üye ve aday konumunda olan, Türkiye'nin de dahil edildiği, 2003-2012 yılları arasında, altı ülke için kamu borç/GSYİH verileri izlenebilmektedir. Yakın coğrafyada bulunan ve AB kriterlerine uyum sürecini sağlamayı amaç edinmiş olan bu ülkeler için mali yapı değerlendirildiğinde, finansman ihtiyacının dış borçlanmayla çözümü sonucu, artan borç stokları bütçe açıkları hacmini genişletmiştir. Bununla birlikte, vergi yönetimi ve vergi tahsilatının yetersiz kalması, verginin tabana yayılamaması gibi nedenler de bütçe açıklarını

arttırmıştır. Piyasa ekonomisi kurallarına uyum sürecinde mali disiplinin sağlanması açısından bütçe harcamalarını kısıtıcı ve vergi gelirlerini artırıcı politikalar izlenerek mali dengelerde olumlu gelişmeler elde edilebilmiştir. Maastricht kriterlerine uygunluğu sağlayamayan Macaristan'ın çok yüksek düzeyde borçlanma trendi izlenmektedir. Bulgaristan yıllar itibariyle kamu borçlarında ciddi bir düşüş ile son yıllar itibariyle en az borçlu ülke konumuna ulaştığı görülmektedir.

Şekil 4. Cari İşlemler Dengesi GSYİH (%), 2004-2012, Kaynak: Knoema, 2013, IMF

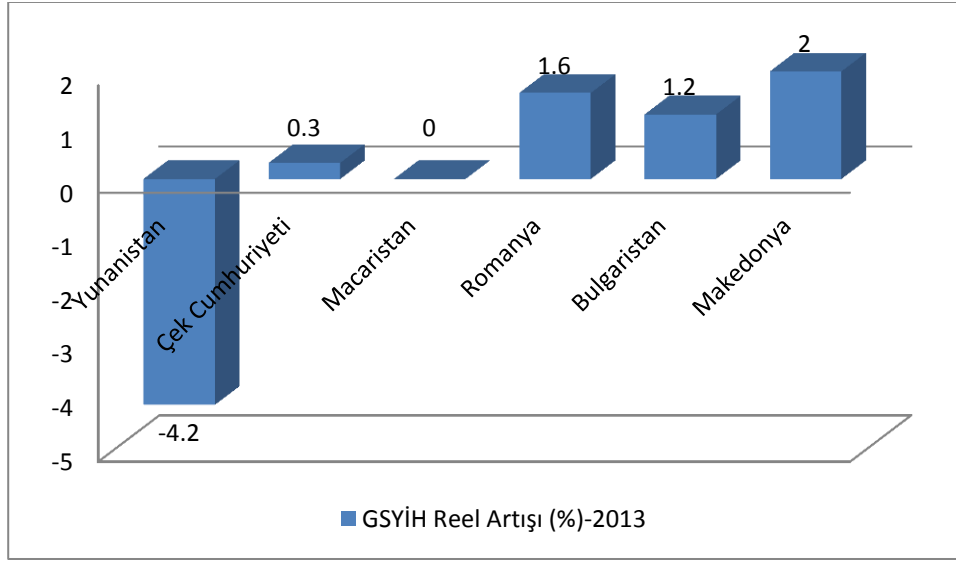
Ekonomik istikrarın sürdürülebilirliği bakımından cari işlemler dengesi hesabı önemli bir husustur. Para ve maliye politikalarının etkisinde olan bu hesap, dış borçların yüksekliği, bütçe açıklarının fazla olması ile birlikte değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlar vermektedir. Nitekim enerji kaynaklarında dışa bağımlılık, tasarrufların yetersizliği, yatırımların dışa bağımlı olması, artan faizlerin döviz kuruna etkileri ile ihracattaki daralma şeklinde sayılabilen farklı bileşenlerin ülkelerin karşılaştığı benzer mali sorunları olarak görülebilmektedir.

Şekil 5. Maastricht Kriterlerine Göre Ülkelerin Bütçe Açıkları, Kaynak: Eurostat, 2013, (Erişim: 2014).

2012 yılında AB-27 ülkelerinden seçtiğimiz ülkeler arasında bütçe açığı bakımından, Yunanistan ve Romanya ilk sıralardayken onları Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Bulgaristan izlemektedir. AB-27 ülkeleri ortalaması olarak 2011 yılında %1,6 olan GSYİH büyüme oranı, 2012 yılında -%0,2 olarak gerçekleşmiştir. Bulgaristan, 2010-2011 döneminde, zayıf iç talebe karşın yüksek ihracata dayalı olarak büyüme kaydetmiştir. İç talep, ekonomideki olumlu gelişmelere ve tüketici güvenini artıran mali politikalar ile desteklenebilmektedir. Bütçe açığı, güçlü iç talep, ithalattan beslenen KDV artışı ve toplanan vergi gelirindeki yükselmeye bağlı olarak düzelmeye göstermiştir. Kamu borç stokunun/ GSYH oranınının 2013'te bir önceki yıla göre azalma kaydetmiştir. Çek ekonomisi 2012 yılında daralmış ve dört çeyrek boyunca küçülmeye devam etmiştir. Bu gerilemenin ana etkeni olarak çeşitli olumsuz faktörlerden etkilenen iç talep olarak ifade edilmiştir. Devam eden mali sıkılaşma tedbirlerine ek olarak enerji ve gıda fiyatlarında yaşanan yükselişler ile düşük ücret artışları hane halkının tüketim harcamalarını geriletmiştir. Bütçe açığında 2011'de gerçekleşen önemli ölçüdeki daralmanın ardından bütçe gelirlerindeki azalmaya paralel olarak, 2012 yılında bütçe açığı/GSYH oranı yükselmiştir. Kiliseler

yönelik mali destekler hakkındaki yasanın yürürlüğe girmesi AB fonlarının kullanılmasındaki usulsüzlükler sebebiyle ödenen cezaların bu oranda etkili olduğu ileri sürülmektedir (Bektaşoğlu, 2011).

Şekil 6. Seçilmiş Ülkeler İçin GSYİH Reel Artışı (%) – 2013 verileri, Kaynak: IMF, TÜİK, Kalkınma Bakanlığı, 2013. (Erişim: 2.1.2014)

Şekil 6'daki veriler paralelinde ülkelerin mali durumu incelendiğinde iç talep, ihracat ve yatırımlardaki artışın ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir. Bütçede, gelir artırıcı ek tedbir olarak vergi gelirleri içinde özel tüketim vergilerinin artırılması dikkat çekicidir. Yunanistan, 2012 yılındaki daralmanın ve devam eden kamu maliyesinde daraltıcı tedbirlerinin etkisiyle ekonominin 2013 yılında % 4,2 oranında küçüleceği öngörülmüştür. 2013 yılında faiz dışı bütçe dengesine ulaşılmasını, 2014 yılında ise faiz dışı bütçe fazla verilmesini hedeflenmektedir. 2013 yılında genel bütçe açığının (bankaların sermayelendirilmesi hariç) ihtiyari tedbirler neticesinde daha da azalarak GSYH'nin % 6,75'i civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Yüksek kamu borçları, negatif ya da nominal GSYH büyümesi ve bankaların yeniden sermayelendirilmesinin yarattığı maliyetler neticesinde 2012 yılında % 88 civarında gerçekleşen kamu borcu/GSYH oranının 2014'de % 100'ün üzerine tırmanacağı öngörülmektedir. Macaristan ekonomisi 2012 yılında % 1,7 küçülmüş ve iç talep % 3 daralmıştır. Yatırımların GSYH'ye oranı son yıllar azaldığı devam görülmektedir (Avrupa Komisyonu Ekonomik ve Mali Konular Genel Müdürlüğü, 2013). İncelenen ülkeler arasında Makedonya üye ülkeler karşısında GSYİH reel büyüme artışı ile ekonomik iyileşme trendi içinde olan ülke olarak yer almaktadır.

4 Mali Reformlara İlişkin Değerlendirme

Piyasa ekonomisini başarısızlığa uğratan, dolayısıyla devlet müdahalesini gerekli kılan önemli bir neden piyasada gelir ve servet dağılımının dengesiz olmasıdır. Özel kesimdeki bu "adaletsizlik" kamu kesiminde de oluşabilmektedir. Devlet yönetiminde oluşan kamusal güç ve yetki dağılımındaki dengesizlikler ile ilgili görülen başlıca sorunlar; kamu kesimindeki merkeziyetçi yapı, hukuk sisteminde kuvvetler ayrılığı prensibinin geçerliliğinin olmaması ve yürütmenin gücü kendi elinde bulundurması, yürütme organı olan hükümette güç ve yetkinin tek kişi elinde (parti ve hükümet başkanı) bulunması, iktidarın kişiselleşmesi, politikada Şeffaflık (açıklık) olmaması gibi hususlar sayılabilmektedir. İlave, kamu ekonomisinde alınan karar ve yapılan uygulamalarda kısa vadeli düşünme alışkanlığı sonucu, siyasal iktidarlar için uzun dönemde ekonomiye büyük katkıları olabilecek yatırım projelerinin uygulanması yerine, kısa dönemde seçmenlere direkt fayda sağlayabilecek projeler uygulanması daha rasyonel görünmekle birlikte kaynakların verimsiz kullanımı ile birlikte kamu harcamalarında israfa neden olmaktadır (Aktan, 2011).

Mali reformların başarısı mali disiplinin sağlanması ile mümkün olabilmektedir. Mali disiplinin sağlanmasında Maastricht kriterlerine uyum süreçlerinin dikkatli bir şekilde planlanması, bütçe politikalarının bu amaca yönelik ele alınması ve borç yönetiminin etkinliğinin sağlanması gerekmektedir. Dış ticaret ile cari işlemler açıklarının fazla olması iç dengeleri bozmakta ve bunun doğrudan mali açıklar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ekonomik ve mali istikrarın en önemli şartlarından biri iç dengelerle birlikte dış dengelerin de kontrollü bir şekilde sürdürülebilmesidir. Dış dengelerin kontrolünde ihracat teşvikleriyle birlikte dışa bağımlılığın, aşırı ithalatın, önüne geçilecek tedbirler alınması gerekmektedir. Bütçe dengesi bakımından harcamaların kontrollü bir seyir izleyerek vergi ve diğer gelir kaynaklarının artırılması gerekmektedir. Ancak vergilemede temel ilkelere bağlı kalınarak, mükellef-devlet ilişkisinde vergi uyumu ve bilincinin artırılması gözetilmelidir. Bu anlamda genel teşvik mevzuatı gözden geçirilmeli, ülkenin kalkınma ve istihdam politikaları ile eş güdüm içinde

politikalar yürütülmelidir. Sermayenin mobilitesini hızlandırmak ve ülkeye daha fazla yabancı sermayenin girişini arttırmak için Maastricht kriterlerine uyum çerçevesinde iyi bir borç yönetimi tüm ülkeler bakımından öncelikli bir husustur. Borçların vade yapısında değişiklik ile birlikte bazen de iç piyasadan daha fazla fonun devlet kontrolüne geçmesi ve faiz oranlarının yükselmesi söz konusu olabilmektedir. Bu şekilde konsolidasyon ile ekonomi rahatlatılırken, konversiyon ile yüksek faiz oranları düşürülerek likidite artırılıp enflasyon önlenmeye çalışılır. Borçların sürdürülebilirliği hedeflenirken, orta ve uzun vadede borçlanma tercihi bulunur. Doğrudan yabancı yatırımlar sadece cari işlemler açığının dengelenmesi açısından değil, ekonomik büyümenin de temel taşlarından birisi olarak mali disiplinin desteklenmesinde finansal önemli bir unsurdur.

Çalışma konumuz olan ülkeler, cari işlemler hesabı açığı, kısa dönemde çevrilemeyecek kadar çok dış borçlar ve zayıf bankacılık sisteminin neden olduğu sorunlarla karşılaşmışlardır. Gelişmekte olan bu ülkelerin mali disiplin sağlamadan sadece para politikası uygulaması ciddi başka sorunlara neden olmaktadır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu borcun büyük bir miktarı döviz cinsinden olmaktadır. Yüksek ve değişken enflasyon geçmişi, borç sözleşmelerinin vadesinin çok kısa olmasına sebebiyet vermektedir. Bu kurumsal özelliklerin sonucu olarak genişlemeci para politikası uygulamasından kaçınılmalıdır. Aksi durumda beklenen enflasyonun hızla yükselmesi iç paranın devalüasyonuna neden oluşturabilecektir. Devalüasyon, firma ve bankaların bilançolarının bozulmasına yol açtığı gibi borç yüklerinin artması, net değerlerinin düşmesi ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca enflasyon artışı ve faiz oranlarındaki yükselme, firmaların nakit sıkıntısına da yol açmaktadır. Öte yandan borç sözleşmeleri çok kısa vadeli olduğu için genişlemeci para politikasından kaynaklanan fiyat yükselişi ile birlikte firmaların reel borç yükünün azalmasında- net değer üzerinde -önemli bir olumlu etki oluşmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki genişlemeci para politikasının net sonucu, hane halklarının, firmaların ve bankaların bilançolarına zarar vermesi biçiminde ortaya çıkabilmektedir (Pıçak vd. 2009). Bu ülkelerde, sermaye birikiminin yetersizliği, iç ve dış talepteki değişimler, risk ve belirsizlik unsurları piyasa ekonomisinde başarısızlığa getirebilmektedir. Bu bakımdan, ekonomik büyüme ve kalkınmanın devlet tarafından desteklenmesi kaçınılmaz olur. Piyasa kurallarına uyum sağlamaya çalışan ve ekonomik istikrar yakalama çabasında olan inceleme konusu ülkeler için vergi teşvikleri, harcama eğilimi yüksek olan düşük ve orta gelirli tüketiciler üzerinde yoğunlaşması istenmektedir. Vergileme ilkelerinin zedelenmemesi ve ülkede vergi adaleti bakımından teşvikler uzun döneme yayılmamalıdır. Ayrıca, vergi gelirlerinde kısa dönemde meydana gelebilecek azalışlar dikkate alınarak bütçe dengesi korunmalı ve kamu harcamaları da azaltılmalıdır (Bakar, Tokatlıoğlu, 2012). Ekonomide, kısa dönemli canlanma, uzun dönemli mali disiplin ile genel denge bakımından önemli avantajlar elde edilmesi mümkün olabilmektedir.

Dünyada gelir vergisiyle ilgili genel eğilim vergi matrahının genişletilmesi yasal vergi oranı ve dilim sayılarının azaltılması ve bu yolla tarifenin düzleştirilmesi şeklindedir. Bu konuda iki temel eğilim olduğu söylenebilir. Vergilendirilebilir kapasite olarak anılan ilk yaklaşımda artan oranlı vergi sisteminde aileye sağlanan vergi kolaylıklarından yüksek gelir gruplarının daha çok faydalandığı ileri sürülmekte ve bu kolaylıkların mükelleflerin gelir düzeyine göre verili gelir düzeyinde ailelerin boyutlarına göre farklılaşması gereği ifade edilmektedir. Sosyal refah olarak anılan yaklaşımda bu tür yardımlar yatay adaletten çok yolsuzlukla mücadeleyle daha çok ilgili olduğu ve aslında hedefe ulaşmayan vergi indirim ve mahsuplardan ziyade nakit transferlerle ailenin desteklenmesi gerektiği savunulmaktadır (Çevik, 2005).

Avrupa Birliği'nin enerji konusunda dışa bağımlılığın artmış olduğu bilinmektedir. AB enerji gereksiniminin %50'sini ithal etmekte, önümüzdeki 20-30 yıl içinde bu rakam %70'ler düzeyine çıkacağı öngörülmektedir. Dışa bağımlılığın, AB için ekonomik, sosyal ve ekolojik riskleri bulunmaktadır (Özdemir ve Bağır, 2006). Bu anlamda vergi mevzuatında teşvik sistemi ile yerli yabancı yatırımların artırılması desteklemek mümkündür. Günümüzde Yenilenebilir enerji - rüzgardan, güneş ışığından ve biyo kütlelerden sağlanan enerji - gelişimi AB enerji politikasının önemli bir hususudur. Bu alanda yatırım teşvikleri ve vergi indirimlerini kapsayan yenilenebilir enerji kaynak finansman sistemleri oluşturulmuştur. Son 4 yıldır ekonomisi sürekli küçülen, 2011 de ise tarihinin en önemli ekonomik krizini yaşayan Yunanistan'ın yenilenebilir enerji sektörü buna rağmen büyümüştür. Yunanistan'ın elektrik üretim kapasitesinin 2011 yılında %44 oranında arttığı belirtilmektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde sabit fiyat garantisi, yatırım teşvikleri ve vergi muafiyeti, katma değer vergisinde indirimler uygulanmaktadır. Söz konusu alanda, Romanya ve Bulgaristan'da yenilenebilir kaynaklara ilişkin ciddi adımların atıldığı yasal düzenlemeler bulunmaktadır (Özdemir ve Bağır, 2006; Tanla, 2006).

5 Sonuç ve Değerlendirme

Piyasa ekonomisine geçişte inceleme konumuz olarak seçtiğimiz Güney ve Doğu Avrupa Birliği üye ve aday ülkeleri birbirinden çok farklı büyüme ve yapısal reform performansları göstermişlerdir. Ancak ortak görülen sorunlar ve izlenen stratejileri değerlendirmek mümkün görülmüştür. Geçiş ekonomilerinin piyasa kurallarıyla tanışma sürecinde fiyat kontrollerinin kalkması ve özelleştirme çalışmaları ile birlikte yabancı yatırımlara yönelme, borç yönetimi, bütçe ve cari açıkları giderme ve makroekonomik göstergeleri iyileştirme alanında benzer sorunlar ile karşılaştıkları izlenmiştir. Devletin ekonomideki payı azalırken bazı ülkelerde kontrollü bir

geçiş yaşanmış diğerlerinde ise daha fazla serbestleşme uygulamaları içinde reformlar yapılmıştır. Avro bölgesinde olmasa dahi ülke ekonomilerinde küresel krizin olumsuz etkisi hissedilmiştir. Krizin etkileri ülkelerin farklı dönemlerinde ve farklı etkiler doğurmuştur. Piyasa ekonomisine uyum ve AB kriterlerine uygunluğun sağlanması noktasında mali dengesizlikler ve ekonomik risklerin devam ettiği görülmektedir. Kamu borcu/GSYİH oranının düşürülmesi, bütçe açıklarının azaltılması, eğitim ve sağlık harcamaları öncelikte olmak üzere kalkınma carilerini destekleyen düzenlemelerin yapılması önemli mali konuların başında gelmektedir.

Ülkelerin genel anlamda ihtiyaç duyduğu reformlara bakıldığında, ekonomik ve mali yapının güçlendirmesi çerçevesinde, bankacılık sisteminin yetersizliği, bütçe açıkları, muhasebe sistemlerinin zayıflığı, yatırımların yetersizliği, iç talepteki daralma, reel sektördeki finansal sıkıntılar, yapısal uyum zorluğu, teknolojik ve bürokratik engellerin giderilmesine ilişkin kamu mali disiplini ve yasal düzenlemeler konusu dikkat çekmektedir.

Buna göre, mali reformların sürdürülmesinde izlenmesi gerekli stratejiler aşağıda gibi sıralanmaktadır:

- İyi bir borç yönetimi yanında bütçe, hazine, mali dış kurumlara ilişkin yeniden yapılandırma çalışmaları çerçevesinde bu kurumlara güç kazandırılmalı, mali disiplin ve mali saydamlık oluşturulmalıdır. İlaveten, finansman kaynaklarını değerlendirirken, kamu kaynaklarının etkin kullanımı sağlanmalı, para yöneten tüm kurumlar, aracı kurumlar şeffaflaşmalı aynı zamanda ekonomide devalüasyon olduğunda fiyat istikrarı ve makro istikrar sağlanması amacıyla para politikaları yanında mali politikaların da eşgüdüm içinde izlenmesi gerekli görülmektedir.
- Kurumların yasal güvence içinde olmaları için öncelikle yasama, yürütme, yargı alanında kuvvetler ayrılığı prensibi korunmalı ve reformlar bu temelde gerçekleştirilmelidir.
- İstihdam olanaklarına olumlu katkısı için emek gücü vergilemesinde vergi indirim ve mahsup düzenlemelerinin yapılması, refah düzeyi düşük olan bölgeler ile yüksek teknolojik alanlarına istihdam sağlanması amacıyla vergisel avantajlar oluşturulmalıdır.
- Gelir arttırıcı vergisel düzenlemeler yapılırken diğer taraftan ülkede vergi bilinci oluşturulmalıdır. Bu anlamda, vergi kaçırma ve kayıtdışılığın önlenmesine yönelik yasal düzenlemeler sürdürülmelidir.
- Uluslararası kabul gören denetim standartları paralelinde tüm kurumlarda yapılandırılma ve güçlendirme çalışmaları teşvik edilmelidir. Böylece artan rekabete dayanıklılığı ve gelişimi sağlayan bir yapı ile gerçeğe uygun ve şeffaf olan yapıların kurumsallaşma çalışmaları birlikte sürdürülmelidir.

Uygulanan tedbirler ve düzenlemeler neticesinde, kamu mali yapısında elde edilecek başarı kalkınma ve büyümenin sürekliliği yanı sıra dışarıdan ucuz ve özel finansman bulma imkânının da arttırmasına imkan sağlayacağı görüşündeyiz.

Reform politikaları gerçekleştirilirken, ekonomik istikrar ve büyüme hedeflerinden vazgeçmeden, piyasayı rekabetçi ve etkin hale getirecek yasal ve kurumsal düzenlemelere önem ve öncelik verilmelidir. Geçiş sürecinin sosyal maliyetleri olarak ortaya çıkan işsizlik, gelir dağılımındaki dengesizlikler ile yolsuzluk, rüşvet ve yaşam kalitesinin azalması gibi sorunların çözümü öncelik kazanmaktadır. Ayrıca, Ekonomik kalkınma düzeyinin yükseltilmesine yönelik; kaynak dağılımında etkinliği sağlamak, harcama programlarının verimliliğini arttırmak, hesap verilebilirliği sağlamak amacıyla bütçe reformunun hızla tamamlanması önem arz etmektedir. Orta vadede bölge ülke ekonomilerinin kalıcı bir makroekonomik istikrar sağlamasının, yatırımcıları teşvik eden reformları gerçekleştirmesinin, ekonomilerin hızla iyileşmesinde yol gösterici bir güç olacağı kanısındayız.

Kaynakça

- Aktan, 2011. Devletin Başarısızlığının Anatomisi, <http://www.canaktan.org/ekonomi/devlet-basarsiz/aktan/>, (Erişim:5.11.2013).
- Avrupa Komisyonu Ekonomik ve Mali Konular Genel Müdürlüğü, 2011; 2013, “Küresel Krizin AB Üyesi Ülke Ekonomilerine Etkileri ve Gelecek Döneme İlişkin Beklentiler,” Ankara, s.63-64, <http://www.abgs.gov.tr>, (Erişim: 28.1.2014).
- Balkansiad, 2010. Makedonya'nın Genel Ekonomik Verileri, <http://balkansiad.org/makedonya-39-nin-genel-ekonomik-verileri>, (Erişim:10.1.2014).
- Bakar, Tokathoğlu, 2012. “Küresel Finansal Kriz Sürecinde Avrupa Birliği Vergi Politikaları”, Maliye Dergisi, Sayı163, Temmuz-Aralık 2012, s.487- 797, (Erişim:10.12.2013).
- Bektaşoğlu, 2011. “Çek Cumhuriyeti ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, www.een.kso.org.tr/up/dene/Cek_Cumhuriyeti_ülke_raporu_2011.pdf, (Erişim:3.2.2014).
- Bulgaristan Ülke Raporu, 2012, <http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ülke-raporlari/Bulgaristan.pdf>, s.88, (Erişim:5.2.2014).
- Canagarajah, Brownbridge ve IonutDumitru, 2012. “The Challenges to Long Run Fiscal Sustainability in Romania”, The World Bank Europeand Central Asia Region Central, South-central Europe and the Baltic

States Unit and Poverty Reduction & Economic Management Sector Unit, Policy Research Working Paper, 5927, WPS5927 January, p.5-7.

- Central Intelligence Agency, 2012. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> (Erişim:10.1.2014).
- CIA Factbook, 2011. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, (Erişim: 2.3.2014).
- Çevik, 2005. “ AB Ülkelerinde Emek Gelirinin Vergilendirilmesi Ve Emek Üzerindeki Vergi Yükü” , <https://www.academia.edu>, (Erişim:10.1.2014).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2011. Makedonya ÜlkeBülteni, www.deik.org.tr, (Erişim:16.12.2013).
- European Commission, 2011.“Prevention and Correction of Macroeconomic Imbalances” Communication from the Commission to The European Parliament, The Council and The Eurogroup Results of in-Depth Reviews Under Regulation (EU) No 1176/2011 On The- s.10-12.
- Eurostat, 2012. **Taxation Trends in the European Union Eurostat Statistical Book**, ISSN 1831-8797, epp.eurostat.ec.europa.eu,(Erişim:10.12.2013).
- Görgün, 2011. “ Makedonya Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, www.een.kso.org.tr/up/dene/Makedonya_ulke_raporu_2011.pdf
- Karagöz, 2009. “Dünya ve Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları” Rapor, Konya Ticaret Odası, Konya, s.17-18.
- KPMG, 2012. KPMG’s Individual Income Tax and Social Security Rate Survey 2012, www.kpmg.com/.../individual-income-tax-rate
- Knoema, 2013. World Data Atlas, IMF World Economic Outlook, <http://knoema.com/atlas/>,(Erişim:5.1.2014)
- Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, Makedonya Merkez Bankası, Makedonya Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı <http://balkansiad.org/makedonya-39-nin-genel-ekonomik-verileri>, (Erişim:4.1.2014).
- OECD, 2013.http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2013/general-government-revenues-and-expenditures_factbook-2013, (Erişim:2.1.2014).
- Özdemir ve Bağır, 2013. Güneş Enerjisinden Elektrik Üretiminde Ülkemizde ve AB Ülkelerinde Verilen Teşvikler, s.11, <http://laboratuar.kocaeli.edu.tr>, (Erişim: 5.3.2014).
- Pıçak, Yılmaz ve Giray, 2009, “Küresel Ekonomik Sistemde Finansal Krizleri Önleme ve Yönetme Sorunsalı” Mevzuat Dergisi, Yıl:12, Sayı:137, <http://www.mevzuatdergisi.com/2009>, (Erişim:3.1.2014).
- Pulat, 2013. Makedonya Ülke Raporu, Ankara, s.36., <http://www.ibp.gov.tr/pg/>, (Erişim: 6.2.2014).
- Tanla, 2006, “Alternatif enerji kaynakları ve Bunların Karadeniz Bölgesi’ndeki olası kullanımları” Keipa Genel Kurulu Yirmi Sekizinci Oturumu, Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre İşleri Komisyonu Toplantısı, 22 Kasım 2006, Bakü. www.pabsec.org, (Erişim: 5.3.2014).
- Taylan, 2011. “Bulgaristan Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, www.een.kso.org.tr/up/dene/Bulgaristan_ulke_raporu_2011.pdf, (Erişim:10.12.2013).
- TC. Dışişleri Bakanlığı, 2012, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cek-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim:13.1.2014).
- The Economist Intelligence Unit, 2011. “Country Report”, T.C. Prag Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Raporları, www.economist.com, (Erişim:3.3.2014).
- Worldbank, <http://data.worldbank.org/indicator/GC.BAL.CASH.GD.ZS>(Erişim:11.1.2013).
- <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-27530-35-maastricht-kriterleri-altust-oldu.html> (Erişim:12.1.2014).
- http://www.kto.org.tr/d/file/ozellestirmeuygulamaları_rapor.pdf,(Erişim:18.12.2013).
- <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-27530-35-maastricht-kriterleri-altust-oldu.html>
- http://www.abgs.gov.tr/files/.../temel_ekonomik_gostergeler,(Erişim:18.12.2013).
- Trading Economics , www.tradingeconomics.com, (Erişim:18.12.2013)
- taxrates.cc, 2012, www.taxrates.cc, (Erişim:2.12.2013).